

Оксана ГОРБАЧИК,

orcid.org/0000-0001-6671-2025

кандидатка історичних наук,

доцентка кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *oksa7803@gmail.com*

Владислав ОЧЕРЕТЯНИЙ,

orcid.org/0000-0002-0360-7532

доктор філософії (галузь знань гуманітарні науки),

викладач кафедри історії та права України

Черкаського державного технологічного університету

(Черкаси, Україна) *ocheret97@gmail.com*

ДІЯЛЬНІСТЬ АМЕРИКАНСЬКИХ ХРИСТІЯНСЬКИХ МІСІОНЕРІВ У ПЕРСІЇ В XIX СТОЛІТТІ

Метою дослідження є з'ясування особливостей релігійної, освітньої та медичної діяльності американських християнських місіонерів у Персії в XIX столітті та виявлення їхнього впливу на формування соціокультурних змін і розвиток американсько-перських міждержавних відносин.

Методологія дослідження базується на історичному та системному підходах, що дозволяють комплексно проаналізувати діяльність американських християнських місіонерів у Персії в XIX столітті. Застосовуватимуться порівняльно-історичний та проблемно-хронологічний методи для вивчення еволюції релігійної, освітньої та медичної діяльності місіонерів. Контент-аналіз джерельних матеріалів та наукової літератури дозволить виявити причинно-наслідкові зв'язки та оцінити вплив місіонерської роботи на місцеве населення та розвиток міждержавних відносин між США та Персією.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі релігійної, освітньої та медичної діяльності американських християнських місіонерів у Персії XIX століття, а також у виявленні їхньої ролі як неофіційних агентів впливу, що сприяли формуванню основ для подальших американсько-перських міждержавних контактів.

Висновки. Діяльність американських християнських місіонерів у Персії в XIX столітті мала багатовимірний характер і значущий вплив як на іранське суспільство, так і на формування перших контактів між США та Іраном. Зосереджуючись на релігійній роботі серед християнських меншин місіонери не тільки навертали до протестантизму, скільки стимулювали модернізацію церковного життя, запроваджуючи західні методи організації, богословської освіти та публічного служіння. Їхня освітня діяльність включала заснування шкіл, де навчання проводилося англійською мовою та за західними стандартами, що сприяло формуванню нового прошарку освіченої місцевої еліти. Водночас медичні місії відкривали лікарні й амбулаторії, поширюючи сучасні медичні знання й практики, що підвищувало рівень довіри до місіонерів серед місцевого населення. Усе це сприяло появі перших постійних міждержавних зв'язків між Персією та США, оскільки місіонери фактично стали культурними посередниками, які знайомили іранське суспільство із західною цивілізацією, закладаючи підґрунтя для подальшого політичного та економічного діалогу.

Ключові слова: Персія, Сполучені Штати, місіонери, християнство, пресвітеріанство.

Oksana HORBACHYK,

orcid.org/0000-0001-6671-2025

PhD (History),

Associate Professor at the Department of the World History and Special Historical Disciplines

Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine) *oksa7803@gmail.com*

Vladyslav OCHERETIANYI,

orcid.org/0000-0002-0360-7532

Doctor of Philosophy (field of study humanities),

Lecturer at the Department of History and Law of Ukraine

Cherkasy State Technological University

(Cherkasy, Ukraine) *ocheret97@gmail.com*

THE ACTIVITIES OF AMERICAN CHRISTIAN MISSIONARIES IN PERSIA IN THE 19TH CENTURY

The purpose of the study is to identify the characteristics of the religious, educational, and medical activities of American Christian missionaries in Persia in the 19th century and to reveal their influence on the formation of sociocultural changes and the development of American-Persian interstate relations.

The research methodology is based on historical and systemic approaches that allow for a comprehensive analysis of the activities of American Christian missionaries in Persia in the 19th century. Comparative-historical and problem-chronological methods will be used to study the evolution of the religious, educational, and medical activities of missionaries. Content analysis of source materials and scientific literature will reveal causal relationships and assess the impact of missionary work on the local population and the development of interstate relations between the United States and Persia.

The scientific novelty of the study lies in a comprehensive analysis of the religious, educational, and medical activities of American Christian missionaries in Persia in the 19th century, as well as in identifying their role as unofficial agents of influence who contributed to the formation of the foundations for further American-Persian interstate contacts.

Conclusions. *The activities of American Christian missionaries in Persia in the 19th century were multidimensional and had a significant impact on both Iranian society and the formation of the first contacts between the United States and Iran. Focusing on religious work among Christian minorities, missionaries did not so much convert people to Protestantism as stimulate the modernization of church life by introducing Western methods of organization, theological education, and public ministry. Their educational activities included the establishment of schools where instruction was conducted in English and according to Western standards, which contributed to the formation of a new stratum of educated local elites. At the same time, medical missions opened hospitals and clinics, spreading modern medical knowledge and practices, which increased the level of trust in missionaries among the local population. All this contributed to the emergence of the first permanent intergovernmental ties between Persia and the United States, as missionaries effectively became cultural intermediaries who introduced Iranian society to Western civilization, laying the foundation for further political and economic dialogue.*

Key words: *Persia, United States, missionaries, Christianity, Presbyterianism.*

Постановка проблеми. У добу, коли Персія перебувала в пошуках модернізації та намагалася зберегти суверенітет між двома імперіями – Британською та Російською, – поява американських місіонерів стала прикладом нової, нетрадиційної форми іноземної присутності. Вони не лише поширювали протестантське вчення серед місцевих християнських меншин, а й здійснювали значну освітянську та медичну роботу. Завдяки відкриттю шкіл і лікарень, місіонери зробили внесок у розвиток грамотності, поширення знань та базової медичної допомоги в регіонах, які мали обмежений доступ до сучасної інфраструктури. Водночас їхня діяльність сприяла формуванню першого іміджу США на Середньому Сході як держави, яка не діє колоніальними методами, а демонструє інтерес до гуманітарного служіння. Це мало непрямий, але відчутний вплив на формування ранніх американо-перських контактів і підґрунтя для міждержавного діалогу в подальші десятиліття. Таким чином, вивчення місіонерського руху дозволяє краще зрозуміти складну взаємодію релігії, освіти, медицини й зовнішньої політики у контексті глобальних трансформацій XIX століття та є важливим для осмислення витоків культурної дипломатії, що набуває особливої актуальності у сучасному світі.

Аналіз досліджень. Історіографія діяльності американських християнських місіонерів у Пер-

сії XIX століття охоплює широкий спектр досліджень, зокрема в англomовній та іранській наукових традиціях. Американські історики, як-от Джеймс Ф. Гуд – професор історії в Університеті Гранд-Веллі (Goode, 1984), Метью К. Шенноном – доцент історії в Університеті Еморі та Генрі (Shannon, 2023) та молода науковиця Наталі Кідвелл з Канзаського університету (Kidwell, 2020), зосереджуються на ролі місіонерів у модернізації Ірану, розвитку освіти, медицини та поширенні протестантизму серед християнських меншин, насамперед асирійців та вірмен. Вони розглядають місіонерську присутність як частину ширшої стратегії «м'якої сили» США в регіоні.

Іранські дослідники, серед яких вирізняються Ях'я Армаджані (Armajani, 2015) та Мансур Сулеймані (Soleimani, 1980) більш критично оцінюють діяльність місіонерів. У їхніх працях місіонерство подається як складник культурного імперіалізму, що, попри модернізаційні елементи, сприяв зростанню зовнішнього впливу на традиційне перське суспільство та провокував конфлікти між мусульманським населенням і місцевими християнами.

В українській історіографії ця тема представлена фрагментарно. Окремі згадки трапляються в контексті досліджень історії США, релігійної дипломатії чи східної політики. Низка науковців розглядають місіонерство як прояв неоколоніальних практик у релігійній оболонці, хоча спеціалі-

зовані студії на цю тему відсутні. Отже, проблема потребує подальшого комплексного осмислення в українській академічній традиції.

Мета статті – з'ясування особливостей релігійної, освітньої та медичної діяльності американських християнських місіонерів у Персії в XIX столітті та виявлення їхнього впливу на формування соціокультурних змін і розвиток американо-перських міждержавних відносин.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з XIX століття й особливо у період епохи імперіалізму європейці та американці експортували свої політичні, економічні та культурні моделі в різні частини світу. Виняткову активність у цьому напрямку проявляли християнські місіонери, які почали започатковувати свої місії в регіоні Середнього та Близького Сходу (Shannon, 2023). Місіонери реагували на євангельське відродження початку XIX століття, яке заклиало американських протестантів проповідувати Євангеліє всьому людству (Azad, 2013: 192).

Водночас, іранські реформатори та освітяни, в роки правління династії Каджарів (1789–1925), розглядали західну освіченість як засіб «оборонного розвитку». Щоби протистояти натиску Європи, монархії Близького Сходу намагалися розвивати національні інституції та культивувати нові колективні ідентичності, і цей проєкт передбачав переосмислення традиційних моделей освіти (Shannon, 2023).

Наймасштабнішу місіонерську роботу в Персії проводили протестанти: пресвітеріани зі Сполучених Штатів та англікани з Великої Британії. Їхні плани були полегшені завдяки перекладу Біблії перською мовою. Переклад Нового Заповіту, який став основою для всіх подальших зусиль, був підготовлений англійцем, членом Британського місіонерського товариства, Генрі Мартіном у співпраці з персом Мірзою Саєдом Алі Ханом із Ширазу (Armajani, 2015). Мартін поставив собі за головну мету навернення мусульман. Враховуючи, що за ісламським законом таке навернення каралося смертю, він не мав великого успіху. Проте, він став першою людиною, яка переклала Новий Заповіт перською мовою. Цю роботу він завершив у 1812 році, через рік після прибуття у Персію та незадовго до своєї смерті від хвороби, яка часто вражала іноземних місіонерів у близькосхідному регіоні (Aslan, 2022). Згодом були зроблені інші переклади, і в 1895 році Британське та іноземне біблійне товариство опублікувало переклад усіх попередніх текстів шотландським місіонером Робертом Брюсом; ця версія досі вважається стандартною (Armajani, 2015).

Американська місіонерська діяльність в Ірані розпочалася в грудні 1830 року, коли перші американські місіонери Гаррісон Грей, Елі Сміт і Тімоті Дуайт, під прапором пресвітеріанської місії, прибули до Азербайджану (раніше іранської території) і досліджували цю місцевість для Бостонської Американської ради уповноважених з питань закордонних місій (АРУПЗМ) (Azad, 2013: 192). Жоден американський місіонер раніше не наважувався вирушати так далеко на схід; на схід від Константинополя не було жодного американця і дуже мало представників західної культури. Щоб уникнути зайвої уваги, Дуайт і Сміт одягалися в халати і носили тюрбани. Вони ділили між собою одного в'ючного коня і часом були змушені їсти хліб, випечений на висушеному коров'ячому гною, який кишів паразитами. Сміт захворів на холеру і двічі був на межі смерті. Однак їхні страждання виправдалися, коли в Урмії вони несподівано виявили велику громаду християн, які зустріли їх з розпростертими обіймами (Aslan, 2022).

У своєму звіті до АРУПЗМ Сміт і Дуайт висловили оптимізм і повідомили, що умови в Урмії та околицях є надзвичайно сприятливими для створення місії. Вони не тільки виявили, що там проживає приблизно 125 000 асирійців, але й визнали їх достатньо християнськими (за західними реформатськими стандартами), й при цьому доволі відмінними, щоб уникнути будь-яких стосунків з римо-католицькими місіонерами, які вже діяли в цьому регіоні. Це швидко принесло цим християнам назву «протестанти Сходу». Крім того, у згаданому звіті Сміт і Дуайт зазначили, що ця група перебуває в безпосередній небезпеці бути зведеною з правильного шляху хитрими і активними місіонерами з Риму. Також ними було відзначено, що Урміє нещодавно було спустошене масовим спалахом холери, яка призвела до загибелі майже половини мешканців цього району. Така ситуація, на їхню думку, робила це місце ідеальним для початку медичної місії (Kidwell, 2020: 19).

Інструкції, надані цим першопрохідцям, з усього переліку, особливо наголошували на двох наступних завданнях: (1) «Переконати людей, що вони прийшли до них без наміру позбавити їх релігійних привілеїв або підпорядкувати їх будь-якій іноземній церковній владі»; (2) «Допомогти Несторіанській церкві, з Божою милістю, чинити значний вплив на духовне відродження Азії» (Historical sketch of the missions..., 1903: 16).

Врешті у 1832 році вищезгаданими місіонерами була створена база для діяльності цієї ради. Робота багатьох інших, які прибували їм на зміну,

тривала до 1934 року, до того часу, коли перський уряд запровадив правила, які різко обмежили характер їхньої освітньої діяльності в Ірані (Mansoori, 1986).

Впродовж 1830-х – 1870-х років пресвітеріанські місіонери працювали над створенням основ для християнської церкви в Ірані. Їм довелося подолати численні труднощі, включаючи байдуже ставлення до їхніх зусиль з боку перського уряду (Mansoori, 1986). У 1834 році представникам Американської ради вдалося створити свою місію в Урмії, в регіоні північно-західного Ірану. Зокрема, місія, очолювана Джастіном Перкінсом, була адресована виключно християнам Церкви Сходу, відомих як християнська конфесія несторіан. Серед перших місіонерів цієї місії також був лікар на ім'я Асаель Грант (Rzerka, 2024). Їхня євангельська робота проводилася головним чином серед несторіанських християн у північній частині Персії. Місіонери досягли певного успіху, і в період між 1870 і 1934 роками сфера їхньої діяльності розширилася. Місійні станції були відкриті в Тегерані, Тебрізі, Хамадані, Керманшаху, Казвіні, Решті та Мешхеді (Mansoori, 1986).

Вважається, що американські церковні місіонери були першою іноземною групою, яка принесла західну освіту до Ірану (Soleimani, 1980: 4). Власне, одним з найважливіших результатів місіонерської праці було створення вражаючої системи освіти від початкової до вищої школи в країні, яка не мала світської освіти. Згодом деякі випускники місіонерських шкіл стали відомими в перському парламенті. Інші стали провідними іранськими юристами, лікарями та інженерами (Mansoori, 1986).

18 січня 1836 року розпочала свою діяльність перша сучасна школа в Ірані, правда лише із сімома учнями (Soleimani, 1980: 4). Місіонерські школи надали першу можливість для освіти жінок в Персії, створивши систему шкіл, що включала коледж для жінок в Тегерані (Mansoori, 1986). У майбутньому Американська пресвітеріанська місія заснувала в Тегерані дві школи, одну в 1872 році для хлопчиків, а іншу в 1896 році для дівчаток (A History of Muslim Philosophy..., 2015). «Нові школи», які запроваджувалися місіонерами в Ірані були пристосовані до різних соціально-релігійних контекстів, надавали освіту рідною мовою (з основною метою навчання грамоти), були досить привабливими для тогочасних іранців і на початку XX століття (Shannon, 2023).

Важливою складовою місіонерської діяльності в Ірані були сучасні медичні практики. Перші з медичних місіонерів прибули до Урмії в 1835 році.

Поступово їх кількість збільшувалася, і побіжно було побудовано кілька лікарень (Mansoori, 1986).

Першим місіонером-лікарем, який побудував сучасну лікарню в Персії був доктор Джозеф Пламб Кокран (Mansoori, 1986) американський пресвітеріанський місіонер і син місіонера, який народився в Ірані. Завершивши медичне навчання в Сполучених Штатах, він повернувся до країни свого народження та зайнявся просуванням медичного лікування серед місцевого населення (Rzerka, 2024). Кокран вільно володів перською, турецькою, курдською та ассирійською мовами. Коли він помер в Урмії в 1905 році, на його похороні було присутні понад 10 000 людей (Potts, 2020). Та, насамперед, він був відомим засновником Американського медичного центру в Урмії в 1878 році. Цей медичний центр можна вважати першим медичним навчальним закладом в тогочасному Ірані. Студенти медичного факультету після п'яти років теоретичної та практичної підготовки отримували ступінь доктора філософії з медицини (Paуva, 2020).

Якраз історія пресвітеріанських шпиталів в Ірані починається з лікарні, відкритої за безпосередньої участі Дж. П. Кокрана в Урмії в 1882 році під назвою Вестмінстерська лікарня. Госпіталь став поштовхом для активізації роботи серед мусульман (курдів, персів та турків), а його діяльність збіглася з хвилею реформ в галузі охорони здоров'я, підготовлених іранським монархом Насер ад-Дін Шахом (1846–1896). Робота, започаткована Кокраном, сприймається як приклад західного впливу на іранську медицину. Збудована в районі, недалеко від турецького (на той час османського) кордону, лікарня була розграбована під час Першої світової війни й знову відкрита в 1922 році. Не слід вважати, що ця лікарня була типовою, радше її характер сформували «транскордонні пацієнти». Так само можемо характеризувати і єдину лікарню, якою керували лютеранські місіонери. Лютеранська місія «Схід», заснована в 1910 році, забезпечувала євангелізаційну та медичну роботу серед курдів у Суджбулаку (нині Махабад), і під керівництвом лікаря Германа Шалька місія змогла відкрити свою лікарню (Rzerka, 2024).

Першою жінкою-лікарем у Персії була американська місіонерка міс Мері Бредфорд (Mansoori, 1986). Вона прибула у Тебріз у 1888 році (Wilson, 1896: 259), де під час епідемії холери безбоязно займалася лікуванням людей, в той час коли всі європейці покинули місто. Телеграфні контори були закриті, як і банки та готелі. До цього героїчного вчинку місцевий духівник був запеклим воро-

гом усіх місіонерських операцій. Та коли він важко захворів на цю страшну хворобу, то покликав докторку Бредфорд. Вона без вагань відгукнулася на його прохання, і завдяки її догляду духівник одужав (Woman: Her Position..., 1903). Згадується ще один випадок з її медичної практики коли вона мала пацієнта – хлопчика, який народився калікою і досяг шістнадцятирічного віку, але міг пересуватися лише на руках і ногах. Завдяки організованому нею тривалому курсу місцевого електролізування через деякий час він зміг ходити прямо, хоча й залишався горбатим; до того ж він навчився читати і став палітурником (Wilson, 1896: 263).

Медичні місії стали популярними саме в другій половині XIX століття. Незважаючи на деякі заперечення проти медичної роботи, визнання медицини як невід'ємної частини євангелізаційної роботи започаткувало неминучий процес поступового переходу від протестантських місій, зосереджених на спасінні, до місій з більшою турботою про гуманітарну допомогу. Такий процес передбачав постійні обговорення місіонерами цілей створення та управління лікарнями, а також значення їхньої роботи (Rzepka, 2024).

Значна увага у місіонерській діяльності приділялася проповідуванню Євангелія Ісуса Христа. Робота розпочалася серед асирійських християн (Асирійська церква Сходу) району Урмія на північному заході Ірану. Сподівання місіонерів полягали в тому, що старі церкви Сходу можуть бути відроджені, щоби знову, як у Середньовіччі, стати потужними і ревними агентами місії. У результаті в 1855 році в Резаї та його околицях виникло кілька протестантських конгрегацій (Evangelical Presbyterian Church..., 2025).

До 1862 року було створено перше пресвітеріанство, або Пресвітеріанська рада іноземних місій, а в 1872 році пресвітеріанська діяльність розпочалася в Тегерані. Згодом їхня багатовимірна діяльність та станції були розширені до Тебрізу (1873), Хамадану (1880), Решти (1906), Казвіну (1906), Керманшаху (1910) та Мешхеду (1911) та частин Курдистану, Кавказу й Вірменії. Вони заснували школи, лікарні та євангельську церкву. Таким чином, американські місіонери займалися місіонерською та іншою благодійною діяльністю в багатьох частинах Ірану (Azad, 2013: 192). Усі ці пресвітеріанські установи, здебільшого розташовувалися у північній частині Ірану та, вочевидь, підтримували тісні контакти з представниками іранського уряду та іншими релігійними організаціями (Rzepka, 2024).

Хоча місіонери досягли успіху в освітній та медичній діяльності, вони не досягли своєї голов-

ної мети, яка полягала в євангелізації не тільки Персії, а й усієї Азії. Попри все їхні школи, коледжі та лікарні сприяли поширенню західних ідеалів (Mansoori, 1986).

Важко уникнути політичних чи імперських конотацій протестантських місій. Порівняно з іншими країнами, такими як, наприклад, Індія, ситуація в Ірані була іншою. Іран ніколи не був офіційно колонізованим. Як наслідок, поява місіонерів, особливо американців, не була чітко пов'язана з політичними амбіціями країни, яку вони представляли. Таким чином, соціальна активність місій була визнана різними іранськими урядами. Проте, це не слід тлумачити як аполітичну позицію протестантів в Ірані. Натомість варто пам'ятати про різні аспекти західного впливу в Ірані та активну позицію деяких іранців, які сприймали іноземні ідеї (Rzepka, 2024).

У спрощеній для розуміння формі результатів їхньої місіонерської медичної діяльності – фізичне зцілення місцевого населення почасти призвело до духовного оновлення. Це означало, що мусульмани, а також представники інших релігійних груп, що проживали в Ірані, лікувалися в лікарнях та одночасно проходили євангелізацію. Таким чином, розповіді про навернення або принаймні спроби навернути пацієнтів до християнства становили найбільшу частину місіонерських звітів як загальної історії медичних місій. Однак навернення, яке розумілося не лише як релігійна категорія, а й як переорієнтація та модифікація світогляду, не обов'язково мало означати відмову від ісламу (чи інших вірувань). Швидше, це означало деякі модифікації та зміни в практиках, включаючи релігію, які відповідали розумінню та сприйняттю того, що сприймалося як сучасне (Rzepka, 2024).

На загал американські християнські місіонери під час своєї роботи з надання медичної допомоги, освіти та наставництва створили сприятливе враження про американців в Ірані (Soleimani, 1980: 4). Вони зробили значний внесок у впровадження в Ірані деяких елементів західної культури, особливо в галузі освіти та медицини (Mansoori, 1986). Тому можемо вважати що саме діяльність американських місіонерів заклала підвалини для розвитку американо-іранських взаємин.

Ще в 1856 році Іран і Сполучені Штати уклали мирний і торговельний договір у Константинополі. Проте впродовж наступної чверті століття жоден з урядів не зробив ніяких кроків для його виконання. Бажання укласти договір виходило головно від Ірану, який прагнув отримати військово-морську підтримку проти британців у

Перській затоці. Сполучені Штати спочатку не розглядали можливість обміну дипломатами та призначення консулів, як це передбачав договір. Але до 1880-х років ситуація змінилася. Під тиском швидко зростаючої економіки Сполучені Штати робили кілька нерішучих кроків за межі Західної півкулі. Розмови про закордонну торгівлю ставали дедалі частішими. У той же час в Ірані в роки тривалого правління Насера ед-Діна Шаха (1848–96) ситуація стабілізувалася. Дві шахські поїздки до Європи (у 1873 і 1878 роках) переконали шаха розширити контакти із Заходом. Згодом, один за одним, в Тегерані з'явилися дипломатичні представництва Австрії, США та Німеччини. Занепокоєння Ірану щодо недавньої експансії Росії в Центральній Азії та відповідної загрози північно-східному кордону країни спонукало іранський уряд з великими надіями прийняти американське посольство (Goode, 1984: 100).

До того часу, як Сполучені Штати встановили дипломатичні відносини з Іраном у червні 1883 року, там перебувало шістдесят американських місіонерів, включаючи членів їхніх сімей. У наступному їхня кількість продовжувала зростати (Goode, 1984: 100).

Висновки. Діяльність американських християнських місіонерів у Персії в XIX столітті мала багатовимірний характер і значущий вплив як на іранське суспільство, так і на формування перших контактів між США та Іраном. Зосереджуючись на релігійній роботі серед християнських меншин місіонери не стільки наvertали до протестантизму, скільки стимулювали модернізацію церковного життя, запроваджуючи західні методи організації, богословської освіти та публічного служіння. Їхня освітня діяльність включала заснування шкіл, де навчання проводилося англійською мовою та за західними стандартами, що сприяло формуванню нового прошарку освіченої місцевої еліти. Водночас медичні місії відкривали лікарні й амбулаторії, поширюючи сучасні медичні знання й практики, що підвищувало рівень довіри до місіонерів серед місцевого населення. Усе це сприяло появі перших постійних міждержавних зв'язків між Персією та США, оскільки місіонери фактично стали культурними посередниками, які знайомили іранське суспільство із західною цивілізацією, закладаючи підґрунтя для подальшого політичного та економічного діалогу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. A History of Muslim Philosophy. Volume 2, Book 8. Edited and Introduced by: M. M. SHARIF. Director of the Institute of Islamic Culture, Lahore Pakistan. Chapter 77: Renaissance in Iran: General. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015. URL: <https://al-islam.org/history-muslim-philosophy-volume-2-book-8/chapter-77-renaissance-iran-general#comment-0> (Last accessed: 02.07.2025).
2. Armajani, Yahya. Christian Missions in Persia. Published December 15, 1991. URL: <https://www.iranicaonline.org/articles/christianity-viii/> (Last accessed: 25.06.2025).
3. Aslan, Reza. Persia's first American missionaries. Published October 10, 2022. URL: <https://www.christiancentury.org/features/persia-s-first-american-missionaries> (Last accessed: 28.06.2025).
4. Azad, Abul Kalam. The Legacy of the American Presbyterian Mission in Iran. *Journal of the Asiatic Society of Bangladesh (Hum.)* 58 (1), 191–205, 2013. URL: https://www.researchgate.net/publication/326984883_THE_LEGACY_OF_THE_AMERICAN_PRESBYTERIAN_MISSION_IN_IRAN
5. Evangelical Presbyterian Church of Iran. URL: <https://www.oikoumene.org/member-churches/evangelical-presbyterian-church-of-iran> (Last accessed: 03.07.2025).
6. Goode, James F. A. Good Start: The First American Mission to Iran, 1883–1885. *The Muslim World*, vol. 74, no. 2, 100–118, April 1984. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1478-1913.1984.tb03275.x>
7. Historical sketch of the missions in India. Under the care of the board of Foreign Missions of the Presbyterian Church by C. A. R. Janvier. 1903. URL: https://openlibrary.org/books/OL22882094M/Historical_sketch_of_the_missions_in_India. (Last accessed: 01.07.2025).
8. Kidwell, Natalie. Presbyterians in Persia: Christianity, Cooperation, and Control in Building the Mission at Orumiyeh. Department of History, University of Kansas. 2020. <https://kuscholarworks.ku.edu/entities/publication/601697b1-c49d-4bc5-b16d-384a8344a2a8> (Last accessed: 05.07.2025).
9. Mansoori, Ahmad. American missionaries in Iran, 1834–1934. Issue Date 1986. URL: <https://cardinalsolar.bsu.edu/items/3ef79eba-75c6-496e-b776-02bf6f878d9b> (Last accessed: 05.07.2025).
10. Payva, Saeed. Challenges of Higher Education in Iran. Published: May 15, 2020. URL: <https://iran1400.org/content/challenges-of-higher-education-in-iran/> (Last accessed: 08.07.2025).
11. Potts, Daniel. Before 'Coup 53,' the US and Iran were old friends. Published: August 19, 2020. URL: <https://theconversation.com/before-coup-53-the-us-and-iran-were-old-friends-144770>
12. Rzepka, Marcin. Protestant Medical Missions in Iran: Negotiating Religion and Modernity in Mission Hospitals. *Religions* 2024, 15(2), 145. URL: <https://www.mdpi.com/2077-1444/15/2/145>
13. Shannon, Matthew. Christian missionaries and the foundation of modern schools in Iran between the 1830s and 1910s. Print Publication Date: 15 Feb 2023. URL: <https://brill.com/display/book/9789004526907/BP000005.xml>

14. Soleimani, Mansoor. The Educational Impact of American Church Missionaries on the Educational Programs of Iran (1834-1925 C.E.). University of the Pacific, Dissertation. (1980). URL: https://scholarlycommons.pacific.edu/uop_etds/3445/
15. Wilson, Samuel Graham. Persia : western mission. Published: Philadelphia : Presbyterian Board of Publication and Sabbath school Work, 1896. URL: <https://archive.org/details/persiawesternmis00wilsuoft>
16. Woman: Her Position, Influence, and Achievement Throughout the Civilized World. Designed and arranged by William C. King. 1903. King-Richardson Company, 667 p. URL: <https://historyswomen.com/miscellaneous-articles/woman-in-worldwide-missions/> (Last accessed: 04.07.2025).

REFERENCES

1. A History of Muslim Philosophy. (2015). Volume 2, Book 8. Edited and Introduced by: M. M. SHARIF. Director of the Institute of Islamic Culture, Lahore Pakistan. Chapter 77: Renaissance in Iran: General. CreateSpace Independent Publishing Platform, 2015. URL: <https://al-islam.org/history-muslim-philosophy-volume-2-book-8/chapter-77-renaissance-iran-general#comment-0>
2. Armajani, Yahya. (1991). Christian Missions in Persia. Published December 15, 1991. URL: <https://www.iranicaonline.org/articles/christianity-viii/>
3. Aslan, Reza. (2022). Persia's first American missionaries. Published October 10, 2022. URL: <https://www.christiancentury.org/features/persia-s-first-american-missionaries>
4. Azad, Abul Kalam. (2013). The Legacy of the American Presbyterian Mission in Iran. *Journal of the Asiatic Society of Bangladesh* (Hum.) 58 (1), 191-205, 2013. URL: https://www.researchgate.net/publication/326984883_THE_LEGACY_OF_THE_AMERICAN_PRESBYTERIAN_MISSION_IN_IRAN
5. Evangelical Presbyterian Church of Iran. URL: <https://www.oikoumene.org/member-churches/evangelical-presbyterian-church-of-iran>
6. Goode, James F. A. (1984). Good Start: The First American Mission to Iran, 1883-. 1885. *The Muslim World*. Vol. 74, no. 2, 100-118. April 1984. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1478-1913.1984.tb03275.x>
7. Historical sketch of the missions in India. Under the care of the board of Foreign Missions of the Presbyterian Church by C. A. R. Janvier. (1903). URL: https://openlibrary.org/books/OL22882094M/Historical_sketch_of_the_missions_in_India
8. Kidwell, Natalie. (2020). Presbyterians in Persia: Christianity, Cooperation, and Control in Building the Mission at Orumiyeh. Department of History, University of Kansas. 2020. URL: <https://kuscholarworks.ku.edu/entities/publication/601697b1-c49d-4bc5-b16d-384a8344a2a8>
9. Mansoori, Ahmad. (1986). American missionaries in Iran, 1834-1934. Issue Date 1986. URL: <https://cardinalscholar.bsu.edu/items/3ef79eba-75c6-496e-b776-02bf6f878d9b>
10. Payva, Saeed. (2020). Challenges of Higher Education in Iran. Published: May 15, 2020. URL: <https://iran1400.org/content/challenges-of-higher-education-in-iran/>
11. Potts, Daniel. (2020). Before 'Coup 53,' the US and Iran were old friends. Published: August 19, 2020. URL: <https://theconversation.com/before-coup-53-the-us-and-iran-were-old-friends-144770>
12. Rzepka, Marcin. (2024). Protestant Medical Missions in Iran: Negotiating Religion and Modernity in Mission Hospitals. *Religions* 2024, 15(2), 145. URL: <https://www.mdpi.com/2077-1444/15/2/145>
13. Shannon, Matthew. (2023). Christian missionaries and the foundation of modern schools in Iran between the 1830s and 1910s. Print Publication Date: 15 Feb 2023. URL: <https://brill.com/display/book/9789004526907/BP000005.xml>
14. Soleimani, Mansoor. (1980). The Educational Impact of American Church Missionaries on the Educational Programs of Iran (1834-1925 C.E.). University of the Pacific, Dissertation. 1980. URL: https://scholarlycommons.pacific.edu/uop_etds/3445/
15. Wilson, Samuel Graham. (1896). Persia : western mission. Published: Philadelphia : Presbyterian Board of Publication and Sabbath school Work, 1896. URL: <https://archive.org/details/persiawesternmis00wilsuoft>
16. Woman: Her Position, Influence, and Achievement Throughout the Civilized World. Designed and arranged by William C. King. (1903). King-Richardson Company, 667 p. URL: <https://historyswomen.com/miscellaneous-articles/woman-in-worldwide-missions/>